

УДК 343.8 : 343.261-052 (477)

О. В. Лисодєд,

канд. юрид. наук, старший науковий співробітник відділу дослідження проблем кримінального та кримінально-виконавчого права Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України, доцент кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ПРАВОВИЙ СТАТУС ЗАСУДЖЕНИХ В УКРАЇНІ: РЕАЛІЇ СЬОГОДЕННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ УДОСКОНАЛЕННЯ

У статті проаналізовано зміни до Кримінально-виконавчого кодексу України стосовно правового статусу засуджених, внесені законами України від 21 січня 2010 р. № 1828-VI «Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо забезпечення прав засуджених осіб в установах виконання покарань» та від 8 квітня 2014 р. № 1186-VII «Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо адаптації правового статусу засудженого до європейських стандартів»; висловлюються пропозиції щодо його покращення.

Ключові слова: *Кримінально-виконавчий кодекс України, правовий статус засуджених, права засуджених, права засуджених до позбавлення волі.*

Увагу правам засуджених в нашій державі законодавець почав приділяти увагу лише в кінці 80-х – на початку 90-х років ХХ століття у зв'язку з кризовими явищами, які відбувались у системі виконання кримінальних покарань. Зокрема, в Основних напрямках реформи кримінально-виконавчої системи в Українській РСР, схвалених постановою Кабінету Міністрів УРСР від 11 липня 1991 р. № 88, уже було вказано, що потрібно чітко визначити у законодавстві права й обов'язки засуджених, забезпечити захист їх законних прав й інтересів. Разом із тим знадобилось майже 12 років, щоб ці положення були втілені у життя у Кримінально-виконавчому кодексі (далі – КВК) України.

Так, КВК України на сьогодні містить окрему главу 2, яка має назву «Правовий статус засуджених», і в якій розміщено чотири статті: ст. 7 («Основи правового статусу засуджених»), ст. 8 («Основні права засуджених»), ст. 9 («Основні обов'язки засуджених»), ст. 10 («Право засуджених на особисту безпеку»).

До основних прав засуджених у початковій редакції ст. 8 КВК були віднесені права: а) на отримання інформації про свої права і обов'язки; б) на гуманне ставлення до себе і на повагу гідності; в) на звернення і листування, у тому числі рідною мовою; г) на охорону здоров'я; д) на соціальне забезпечення, у тому числі й отримання пенсій; е) на правову допомогу. Засуджених зобов'язали: а) виконувати встановлені законодавством обов'язки громадян України, неухильно дотримуватися правил поведінки, які передбачені для засуджених, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших осіб; б) виконувати законні вимоги адміністрації органів і установ виконання покарань; в) ввічливо ставитися до персоналу, інших осіб, які відвідують установи виконання покарань, а також до інших засуджених; г) з'являтися за викликом адміністрації органів і установ виконання покарань.

Положення статей 8-9 КВК стосуються всіх засуджених незалежно від виду призначеного судом покарання, а вже в главах Особливої частини КВК розміщені норми, які більш детально визначають правовий статус засуджених до окремих видів кримінальних покарань: арешту – у ст. 51 КВК, обмеження волі – у ст. 59 КВК; позбавлення волі на певний строк – у ст. 107 КВК; довічного позбавлення волі – у ст. 151 КВК; жінок, засуджених до позбавлення волі на певний строк, – у статтях 141, 142 КВК; неповнолітніх, засуджених до позбавлення волі на певний строк, – у ст. 143 КВК.

Проте, незважаючи на численні позитивні переваги, КВК порівняно з раніше чинним Виправно-трудоим кодексом на момент його прийняття все одно мав низку недоліків і протиріч, у тому числі й стосовно правового статусу засуджених. Але протягом наступних 6 років зміни чи доповнення до

КВК, які б стосувалися покращення правового статусу засуджених, практично не вносились, або ж мали фрагментарний характер. Тільки у 2010 р. був прийнятий, можна сказати, базовий Закон України від 21 січня № 1828-VI «Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо забезпечення прав засуджених осіб в установах виконання покарань», який значно розширив права засуджених.

Цим Законом були внесені зміни і доповнення до понад 40 статей КВК, Кодекс було доповнено новими статтями, а окремі статті чи частини статей було викладено у новій редакції. Головні моменти стосовно правового статусу засуджених у зазначеному Законі полягають у такому:

1) у новій редакції була викладена ч. 2 ст. 7 КВК, в якій зазначено, що засуджені користуються всіма правами людини та громадянина, передбаченими Конституцією України за винятком обмежень, визначених КВК, законами України і встановлених вироком суду. У початковій редакції цієї частини про Конституцію України чомусь забули;

2) стаття 7 КВК була доповнена частиною п'ятою, в якій вказано, що дискримінація засуджених за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками забороняється, що цілком узгоджується з Основним Законом;

3) набув розширення перелік осіб, щодо яких кримінально-виконавча інспекція чи адміністрація виправного центру повинна внести до суду подання про звільнення від відбування покарання. Крім інвалідів першої чи другої групи, пенсіонерів, жінок, що завагітніли, таке право отримали також і особи, які захворіли на тяжку хворобу, що перешкоджає відбуванню покарання;

4) певні зміни внесено й до умов тримання засуджених до позбавлення волі у структурних дільницях виправних колоній. Зокрема, було встановлено, що засуджені у дільницях соціальної реабілітації тримаються тільки під на-

глядом; а у виправних колоніях для тримання засуджених жінок дільниці посиленого контролю взагалі не створюються;

5) до спеціальних прав засуджених до позбавлення волі додалося право звертатися до адміністрації колонії з проханням внести подання щодо умовно-дострокового звільнення від відбування покарання чи заміни невідбутої частини покарання більш м'яким;

б) засуджені, які відбувають покарання у виправних колоніях мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання і працюють, отримали право на щорічний короткочасний виїзд за межі колонії тривалістю 14 календарних днів;

7) число посилок, передач і бандеролей, що одержують засуджені до позбавлення волі, перестало обмежуватися;

8) встановлено, що телефонні розмови особи, які засуджені до позбавлення волі на певний строк, та військовослужбовці, які тримаються у дисциплінарному батальйоні, тепер можуть вести без обмеження їх кількості;

9) кореспонденція, яку одержують і надсилають засуджені до відбування покарання у виправних колоніях мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання, вже не підлягає перегляду;

10) відмінений такий захід стягнення, як призначення на позачергове чергування по прибиранню приміщень і території колонії, що визначається міжнародними стандартами як примусова праця;

11) до засуджених, які тримаються у виправних колоніях мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання, вже не застосовується такий захід стягнення, як переведення до приміщень камерного типу чи одиночної камери на строк до трьох місяців;

12) частково змінилося у кращий бік матеріально-побутове забезпечення засуджених до позбавлення волі. Установлено, що засуджені, як правило, мають триматися у приміщеннях блочного типу і норма жилої площі на одного засудженого не може бути меншою за чотири квадратні метри;

13) засуджені жінки, які мають дітей, отримали право проживати з ними у будинках дитини при виправних колоніях до досягнення трьох років;

14) зазначено, що засуджені до довічного позбавлення волі після фактичного відбуття п'ятнадцяти років строку покарання можуть бути переведені з приміщень камерного типу, в яких вони тримаються на сьогоднішній день по дві особи, до багатомісних приміщень камерного типу виправної колонії максимального рівня безпеки і в такому разі їм надається дозвіл на участь у групових заходах освітнього, культурно-масового та фізкультурно-оздоровчого характеру. А після відбуття не менш як п'яти років у таких приміщеннях вони можуть бути переведені до звичайних жилих приміщень виправної колонії максимального рівня безпеки.

Другим, не менш важливим із останніх законів, якими вносилися зміни і доповнення до КВК, на нашу думку, слід визнати Закон України від 8 квітня 2014 р. № 1186-VII «Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо адаптації правового статусу засудженого до європейських стандартів», яким також внесено зміни і доповнення до понад 50 статей кодексу й які стосуються як правового статусу засуджених, так і нагляду та контролю за виконанням кримінальних покарань, участі громадськості у виправленні і ресоціалізації засуджених, звільнення від відбування покарання і допомоги особам, які звільнені від відбування покарання, а також порядку й умов виконання восьми із дванадцяти видів кримінальних покарань.

Основні нововведення цього Закону стосовно правового статусу засуджених мають такий зміст:

1) розширено перелік основних прав засуджених, передбачених ст. 8 КВК. Додатково до існуючих були закріплені такі права засуджених: а) отримувати у встановленому законом порядку передачі (окрім речей, що засудженим заборонено мати при собі законом, зокрема зброї, наркотичних або психотропних речовин, прекурсорів); б) на оплачувану працю, організовану відповідно до вимог законодавства про працю, у тому числі щодо три-

валості, умов та оплати праці; в) на здійснення свободи сповідувати будь-яку релігію або виражати переконання, пов'язані зі ставленням до релігії, у тому числі на вільний вибір і допуск священнослужителя для відправлення релігійних таїнств і обрядів, за винятком обмежень, передбачених КВК; г) на належне матеріально-побутове забезпечення; д) на побачення, у тому числі і для засуджених, які перебувають на лікуванні у закладах охорони здоров'я;

2) розширений і пом'якшений правовий статус осіб, засуджених до арешту. Зазначено, що на засуджених до цього виду покарання поширюються не лише обмеження, а й права, встановлені кримінально-виконавчим законодавством для осіб, які відбувають покарання у виді позбавлення волі. Додатково закріплено право засуджених до арешту на звернення, отримувати грошові перекази, без обмеження кількості одержувати і відправляти листи й телеграми, посилки, передачі і бандеролі, чого не було до прийняття цього Закону;

3) новелою розглядуваного Закону, що спричинила значний резонанс, стало надання права засудженим до обмеження волі та позбавлення волі на певний строк користуватися засобами мобільного зв'язку та мережею Інтернет. При цьому всім засудженим до обмеження волі та засудженим до позбавлення волі, які тримаються у дільницях соціальної реабілітації, дозволено навіть мати при собі власні портативні персональні комп'ютери та мобільні телефони і користуватися ними. Для інших категорій засуджених в окремих приміщеннях мають бути обладнані комп'ютерні класи чи місця, що розташовуються поза межами локальних дільниць відділень соціально-психологічної служби;

4) закріплені гарантії прав засуджених, які перебувають на лікуванні у стаціонарних закладах охорони здоров'я, зокрема, на правову допомогу, побачення з адвокатом та телефонні розмови;

5) розширено окремі права засуджених до позбавлення волі, що встановлені у ст. 107 КВК. Зокрема, передбачено право засуджених отримувати медичну допомогу і лікування, у тому числі платні медичні послуги за раху-

нок особистих грошових коштів чи коштів рідних та близьких у закладах охорони здоров'я, що мають ліцензію Міністерства охорони здоров'я України та не віднесені до відання центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань. Таким чином, засуджені отримали право лікуватися, так би мовити, у цивільних лікарнях поза межами виправних колоній;

б) збільшено кількість побачень, що можуть отримувати засуджені до позбавлення волі на певний строк протягом року. Їх кількість вже не залежить від виду виправної колонії, в якій відбуває покарання засуджений, але все одно залежить від виду структурної дільниці, де він тримається. Право на тривалі побачення отримали також і засуджені до довічного позбавлення волі.

Дозволено також побачення з адвокатом або іншим фахівцем у галузі права, які за законом мають право на надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи, засудженим, на яких накладено дисциплінарне стягнення і які тримаються в дисциплінарному ізоляторі, карцері, приміщенні камерного типу або одиночній камері;

7) до підстав, за яких засудженим до позбавлення волі надаються короточасні виїзди за межі виправних і виховних колоній, додана ще одна – одержання медичної допомоги, якщо така допомога не може бути надана на території відповідного місця позбавлення волі;

8) визначено, що кореспонденція, яку засуджені до позбавлення волі направляють до суду, перегляду не підлягає;

9) засуджені до позбавлення волі отримали також право передати кореспонденцію захиснику у кримінальному провадженні, що здійснює свої повноваження відповідно до КПК, безпосередньо під час побачення з ним;

10) частково вирішена суперечність між конституційним правом громадян на працю, правом засуджених до позбавлення волі брати участь у трудовій діяльності та їх обов'язком працювати в місцях і на роботах, які визначаються адміністрацією колонії, на користь першого. Зокрема, у ст. 118 КВК

слова «засуджені до позбавлення волі повинні працювати в місцях і на роботах, які визначаються адміністрацією колонії» замінено словами «засуджені до позбавлення волі мають право працювати в місцях і на роботах, які визначаються адміністрацією колонії».

Також встановлено, що засудженим, які працюють на виробництві, на особовий рахунок зараховується незалежно від усіх відрахувань не менш як двадцять п'ять відсотків нарахованого їм місячного заробітку;

11) удосконалений механізм отримання засудженими до позбавлення волі пенсій. Зокрема, зазначено, що засуджені мають право на загальних підставах на державне пенсійне забезпечення за віком, по інвалідності, у зв'язку з утратою годувальника та в інших випадках, передбачених законом. Пенсії засудженим за наявності відповідного права мають призначатися органами Пенсійного фонду України за місцем відбування покарання, а адміністрація установи зобов'язана сприяти засудженим у своєчасному оформленні документів на отримання пенсії або оформленні компенсації заподіяної шкоди відповідно до законодавства України;

12) засудженим жінкам, які сумлінно ставляться до праці, у разі її наявності, і додержуються вимог режиму, дозволено проживання за межами в'язничної колонії на час звільнення від роботи у зв'язку з вагітністю і пологами, а також до досягнення дитиною трирічного віку;

13) до прав неповнолітніх засуджених, передбачених у ст. 143 КВК, включено право безкоштовно одержувати середню освіту;

14) такий захід стягнення, як поміщення в дисциплінарний ізолятор з виведенням чи без виведення на навчання або роботу, нині до неповнолітніх застосовується на строк не більше ніж п'ять діб.

Таким чином, правовий статус засуджених, особливо засуджених до позбавлення волі, останнім часом підданий суттєвим змінам у кращий бік, але все одно на сьогодні залишається низка проблем, які потрібно розв'язувати. Зокрема, з моменту набуття чинності і до цього часу окремі положення КВК

ще не приведені у відповідність з Конституцією України. Так, наприклад, у ст. 45 Основного Закону країни чітко вказано, що кожен, хто працює, має право на щотижневий відпочинок, а також на оплачувану щорічну відпустку, на скорочений робочий день для осіб окремих професій і виробництв, скороченої тривалості роботи в нічний час. Жодних обмежень стосовно засуджених Конституція не встановлює, але всі засуджені, крім тих, які відбувають покарання, як зазначалося вище, у виправних колоніях мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання, права на щорічну відпустку і на сьогодні не мають.

Невирішене також і протиріччя між ст. 31 Основного Закону та положеннями ст. 113 КВК щодо перегляду кореспонденції засуджених до позбавлення волі. Стаття 31 Конституції України наголошує, що кожному гарантується таємниця листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції. Винятки можуть бути встановлені лише судом у випадках, передбачених законом, з метою запобігти злочинів чи з'ясувати істину під час розслідування кримінальної справи, якщо іншими способами одержати інформацію неможливо. Ніяких виключень стосовно перегляду кореспонденції засуджених до позбавлення волі у Конституції України не міститься.

Вбачається, що у XXI столітті врешті-решт слід відмовитись від радянської практики нормованого витрачання грошей на придбання засудженими до позбавлення волі продуктів харчування і предметів першої потреби залежно від виду колонії. Принаймні хоча б на сьогодні сума грошей, що дозволена до витрачання, має бути у всіх установах виконання покарань однаковою і розумною, а у подальшому слід покращувати якість харчування і взагалі відмовитися від подібного нормування.

Існують також і проблеми матеріально-побутового, медико-санітарного та іншого характеру, які тим чи іншим чином впливають на правовий статус засуджених, і які слід розв'язувати відповідно до Конституції України та мі-

жнародних стандартів поводження із засудженими, якщо ми дійсно хочемо стати правовою державою.

Лысодед А. В. Правовой статус осужденных: реалии настоящего и перспективы усовершенствования

В статье проанализированы изменения в Уголовно-исполнительный кодекс Украины, касающиеся правового статуса осужденных, внесенные законами Украины от 21 января 2010 г. № 1828-VI «О внесении изменений в Уголовно-исполнительный кодекс Украины по обеспечению прав осужденных лиц в учреждениях исполнения наказаний» и от 8 апреля 2014 г. № 1186-VII «О внесении изменений в Уголовно-исполнительный кодекс Украины по адаптации правового статуса осужденного к европейским стандартам»; высказываются предложения по его улучшению.

Ключевые слова: Уголовно-исполнительный кодекс Украины, правовой статус осужденных, права осужденных, права осужденных к лишению свободы.

Lysodyed O. V. The legal status of convicts in Ukraine: current real state and prospects of improvement

The article is devoted to the analyses of the amendments to the Penitentiary Code of Ukraine regarding the legal status of convicted persons, introduced by the Laws of Ukraine of the 21st of January № 1828-VI «On the alteration of the Penitentiary Code of Ukraine with regard to guarantees of rights of convicted persons in the institutions of penitentiary system» and of the 8th of April, 2014 № 1186-VII «On the alteration of the Penitentiary Code of Ukraine with regard to adaptation of the legal status of a convict to the European standards», as well as the proposals as to its further improvement are put forward.

Key words: Penitentiary Code of Ukraine, legal status of convicts, rights of convicts, rights of convicts sentenced to imprisonment.